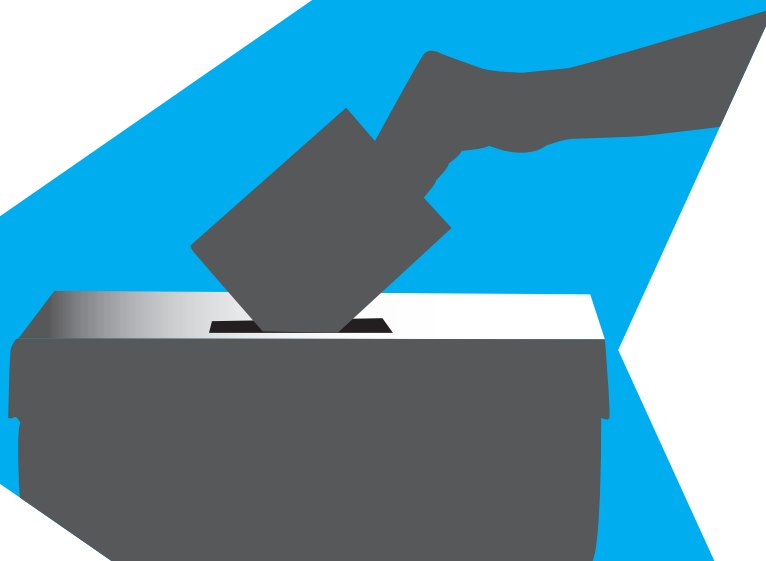

BiEPAG

Bez sigurnog glasa za đavola kojeg poznajete?

Problem kolektivne akcije na Balkanu možda je lakše rešiv nego što mislimo

Nedavni izborni ishodi doveli su u pitanje uverenje da izbori na Balkanu ne mogu dovesti do promena. Kako je javnost reagovala? Može se reći da je javno mnjenje, uprkos vidljivim preprekama s kojima se suočavaju protivnici trenutnih nosilaca funkcija, pod uticajem nedavnih iskustava u svakoj od zemalja. Kada im se pokaže put, građani, uprkos dugom periodu zastoja (ili čak zarobljenosti države) počinju da veruju u to da su promene moguće. Nalazi ove analize politika ukazuju na to da, kada je reč o učešću na izborima, problem 'kolektivne akcije' na Balkanu – koji se opisuje kao nedostatak poverenja u mogućnost promene, što dovodi do razočaranosti u demokratski proces i manjka volje kod pojedinaca da deluju kako bi doveli do promena – možda nije u tolikoj meri nerešiv kao što su to ranija istraživanja ukazivala.

Tena Prelec and Jovana Marović¹

Uvod

U Jugoistočnoj Evropi, izbori se često omalovažavaju kao fasadna demokratija, koja uvek iznova u prvi plan izbacuje iste elite. Međutim, nedavni slučajevi su takvo shvatanje doveli u pitanje. Nakon više od 30 godina na vlasti, Milo Đukanović morao je nakon parlamentarnih izbora u avgustu 2020. godine da prizna pobjedu širokoj koaliciji stranaka sa znatnim ideološkim razlikama, ali jednim zajedničkim ciljem: rušenjem starog režima. Međutim, status kvo nije uzdrman samo u Crnoj Gori. U novembru 2020, lokalni izbori u Bosni i Hercegovini imali su neočekivan ishod: u brojnim gradovima, građani su odbacili kandidate tri glavne etničke partije i izabrali političke autsajdere. Godinu dana ranije, birači na Kosovu su na sličan način odbacili etablirane partije, a nekadašnji opozicioni pokret (Samoopredeljenje) učinili relativnim pobjednikom izbora. Iz ovog ili onog razloga, nije sigurno da li će stara izreka 'glasanje za poznato zlo' i dalje biti primjenjiva.

Da li to znači da je promena sada na vidiku i, ukoliko je tako, moželi ona biti dugotrajna? Kako javnost reaguje na stare i nove izazove u vezi s izbornim procesom? Na osnovu velikog istraživanja sprovedenog na nacionalno reprezentativnom uzorku građana svih šest zemalja Zapadnog Balkana, diskusija koja sledi će analizirati ta pitanja u odnosu na glavne tri teme: vera u to da će izborni proces dovesti do promena; stavovi prema političkoj opoziciji i njenim metodama; i stavovi građana o glasanju u inostranstvu.

Na taj način, ova analiza bavi se domaćim potencijalom za rešavanje 'problema kolektivne akcije'². Visoka pojedinačna cena koju nosi delovanje zarad ostvarivanja promena i mišljenje da su šanse za uspeh male, čine ispoljavanje nezadovoljstva građana spram režima u autoritarnim ili poluautoritarnim zemljama malo verovatnim. Kao što su pokazale studije, građani se retko odlučuju da ispolje neslaganje sa svojim vladama u takvim okolnostima³. Iako pojedinci možda imaju veće šanse ako sarađuju kao grupa, oni to ne čine jer im se prepreke čine prevelikim, te ponovo učestvuju u mehanizmima koji perpetuiraju stare probleme, a često i stare strukture moći (kao što su klijentelizam ili apstinencija birača). I dok su se prethodna istraživanja bavila sposobnošću

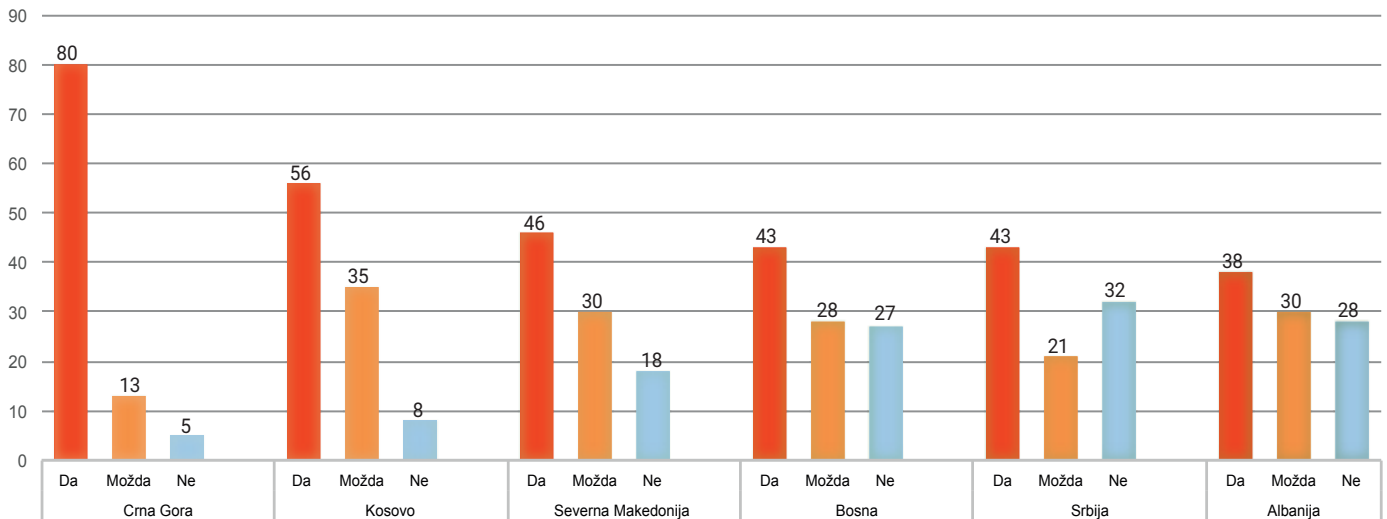
spoljnih aktera, kao što su EU i SAD⁴, da dovedu do prevazilaženja problema kolektivne akcije i promena putem izbora, reakcije građana su u tom kontekstu bile veoma zanemarivane. Dokazi obrađeni u ovoj analizi podupiru pitanja o njihovim dosadašnjim stavovima.

Poverenje u izborni proces: mogu li izbori dovesti do promena?

Na političkoj sceni regiona je 2020. godine došlo do velikih promena, od kojih je svakako najveće iznenađenje predstavljala ona u Crnoj Gori gde je nakon parlamentarnih izbora u avgustu, a posle više od tri decenije, opozicija došla u priliku da formira vladu, po prvi put bez učešća Demokratske partije socijalista (DPS) Mila Đukanovića. Takav ishod izazvao je promenu u tome kako građani percipiraju izbore kao instrument promene: 80% građana Crne Gore sad veruje u nešto što je samo pre nekoliko meseci bilo nezamislivo:⁵ da se vlada može smeniti na izborima. Taj procenat je znatno veći u odnosu na ostatak regiona. U Srbiji i Bosni i Hercegovini on je 43%, dok u Albaniji iznosi samo 38%. U sredini se nalaze dve zemlje koje su takođe, na ovaj ili onaj način, iskusile promenu sastava vlade kao rezultat izbora tokom prethodnih pet godina: Kosovo (56%) i Severna Makedonija (46%).

- 1 Autorke se zahvaljuju dr. Milici Delević i prof. Elizabet Dejvid-Baret na njihovim komentarima.
- 2 Mancur Olson, „The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups“, 1971, Harvard University Press
- 3 Joshua A. Tucker, „Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions“, Perspectives on Politics, Volume 5, Issue 3, septembar 2007: 535 - 551.
- 4 Petrova, Tsveta, „Diffusion brokers and regime change waves: The US role in the wave of Central and Eastern European Electoral Breakthroughs“, Demokratizatsiya, Vol. 26, Iss. 2, (proleće 2018): 227-250.
- 5 Istraživanje javnog mnjenja iz jula 2020, neposredno pre parlamentarnih izbora u Crnoj Gori koji su održani u avgustu, pokazalo je da samo 49.5% ispitanika u potpunosti ili uz rezerve veruje da će izbori biti slobodni i fer, 41.7% smatra da neće biti slobodni i fer, a 8.7% nije imalo odgovor. Vidi: „Između potreba i političkih ponuda: da li postoje pravi izbori za građane Crne Gore?“, Centar za građansko obrazovanje, jul 2020, <http://media.cgo-cce.org/2020/07/CGO-FES-Izmedju-potreba-i-politickih-ponuda-2020.pdf>

Grafikon 1. Stav da se vlada može smeniti putem izbora

Takozvani stepen poverenja u sposobnost građana da na smislen način učestvuju u demokratskom procesu trebalo bi sagledati u kontekstu onoga što se smatra najvećom preprekom slobodnim i fer izborima: pritiska na glasače. Izborni uspeh opozicionih partija u velikoj meri zavisi od broja građana koji su zabrinuti da će izgubiti neke od svoje privilegije ukoliko ne glasaju za vladajuću partiju.⁶ Obaveza glasanja u zamenu za jednokratne usluge, društvene koristi i zaposlenje u javnoj upravi – ovo su česti mehanizmi uticaja i pritiska na glasače.⁷ Taj pritisak, po mišljenju ispitanika, predstavlja najznačajniju prepreku slobodnim i fer izborima u svim zemljama Zapadnog Balkana. Ovo pitanje je, međutim, manje izraženo u Albaniji i Srbiji, gde 21%, odnosno 27% ispitanika, u poređenju sa 43% u Crnoj Gori, navodi da pritisak na glasače predstavlja problem. To, bar delimično, može objasniti popularnost vladajućih partija u Albaniji i Srbiji: ako status kvo odgovara biračima, oni će manje biti skloni tome da se žale na njega. Međutim, treba napomenuti i da je većina ispitanika, u svim zemljama osim Albanije (gde je procenat nešto niži, 48%), rekla da nikad nije direktno iskusila bilo kakvu vrstu pritiska u vezi s izborima. Građani smatraju da je zapošljavanje po političkoj liniji najrasprostranjeniji oblik pritiska koji se vrši na glasače, naime obećanje zapošljavanja ili pretnja gubitka posla (od 26% ispitanika u Albaniji, do 57% na Kosovu).

Uprkos tome što veliki deo ispitanika veruje da izbori ne mogu da promene mnogo toga, građani navode da redovno na njima glasaju. U svim zemljama obuhvaćenim istraživanjem, više od polovine ispitanika navelo je da redovno izlazi na sve izbore, a procenat se kreće od 69% (Albanija) do 85% (Crna Gora). Nedavni izbori u Crnoj Gori to potvrđuju: uprkos krizi izazvanom koronavirusom, izlaznost je bila veoma visoka, preko 76%, što je bio jedan od faktora koji su doveli do promene vlasti. Međutim, na tako visoku izlaznost uticalo je nekoliko faktora.⁸ U nekoliko zemalja zabeležen je veliki nesklad između rezultata ispitivanja javnog mnjenja i izlaznosti na izborima. Na primer, u Bosni i Hercegovini je čak 83.9% ispitanika reklo da glasa na izborima, ali je zvanično zabeležena izlaznost na lokalnim izborima u novembru 2020. godine jedva prešla 50%. Ovo nije prvi put da se taj nesklad ističe kada je reč o lokalnim, ali i izborima na nacionalnom nivou. I dok je jedan od mogućih razloga prenaplaćavanje značaja ponašanja birača, organizacije koje se bave monitoringom izbora u Bosni i Hercegovini tvrde da objašnjenje te zagonetke treba tražiti, bar delimično, u neažuriranim biračkim spiskovima.⁹ Nerealistično visok broj birača na spisku, uz visoku stopu emigracije, predstavlja problem širom regiona. Veoma je izražena potreba ažuriranja biračkih spiskova, koju sugerišu brojne analize, a što je već delimično učinjeno u nekim zemljama (npr. u Severnoj Makedoniji)¹⁰.

6 Gentiana Kera, Armanda Hysa, "Influencing votes, winning elections: clientelist practices and private funding of electoral campaigns in Albania", Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 20, Issue 1., januar 2020: 123-139

7 Marko Kmezić, Florian Bieber, ed., "The Crisis of Democracy in the Western Balkans. An Anatomy of Stabilitocracy and the Limits of EU Democracy Promotion", BiEPAG, mart 2017:15-33 <http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/03/TheCrisisofdemocracy.pdf>

8 Jovana Marović, "Chess games after the 2020 elections in Montenegro – Black on White", Tirana Observatory, 8. oktobar 2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/10/08/chess-games-after-the-2020-elections-in-montenegro-black-on-white/>

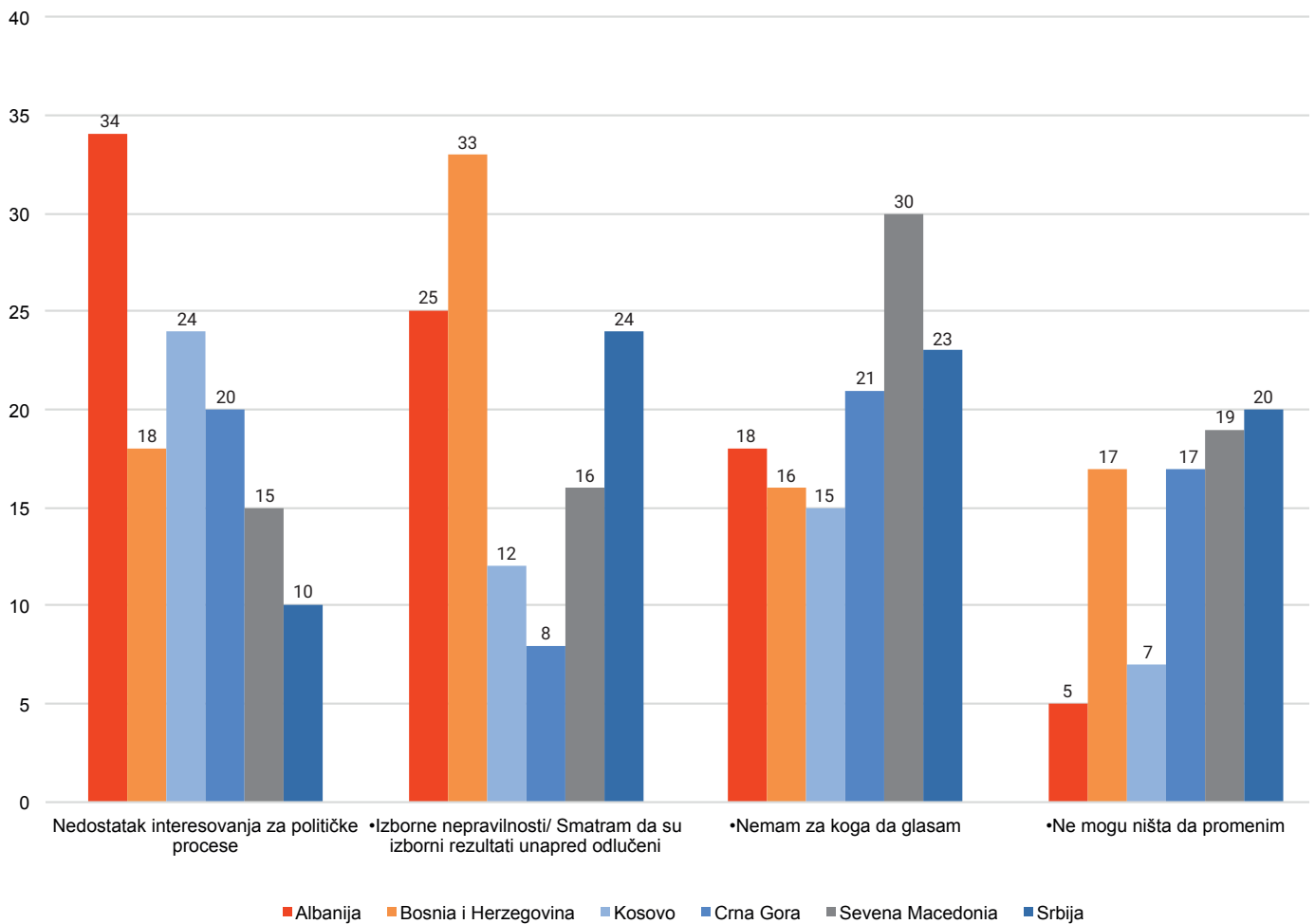
9 Jovana Marović, Tena Prelec, Marko Kmezić, "Strengthening the Rule of Law in the Western Balkans: Call for a Revolution against Particularism", BiEPAG, januar 2019: 38-39, <http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/03/Strengthening-the-Rule-of-Law.pdf>

10 "North Macedonia 2020 Report, European Commission", oktobar 2020 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf

Apatija birača uslovljena je motivima koji blago variraju od zemlje do zemlje. Građani koji ne učestvuju u glasanju naveli su nekoliko ključnih razloga za takvu odluku: u Albaniji, glavni motiv je nezainteresovanost za izborni proces (34%). Izborne neregularnosti, koje dovode do stava da su izbori odlučeni unapred, najzastupljeniji je odgovor u Bosni i Hercegovini (33%). Makedonci se, s druge strane, žale da nemaju za koga da glasaju (30%). Ovi podaci su potkrepljeni i malim procentom ispitanika koji su rekli da učestvuju u protestima ili lokalnim aktivističkim grupama.¹¹ S pozitivne tačke gledišta, mišljenje da jedan glas neće ništa promeniti, relativno gledano, najmanje je popularan odgovor: varira od 5% (Albanija), do 20% (Srbija) ispitanika nezainteresovanih za izborni proces. I ovi podaci ukazuju na to da su građani možda zainteresovaniji za izborni proces nego što se to obično misli.

Politička opozicija i neslaganje: funkcionise li bojkot?

Dobro je poznata činjenica da je stepen poverenja u vladu i institucije na Zapadnom Balkanu sveukupno veoma nizak.¹² Međutim, ni opozicioni političari nisu prošli mnogo bolje. U svim obuhvaćenim zemljama osim Kosova, relativna većina ispitanika smatra da opozicija nije dobro organizovana. Zbirno, skoro 48% veruje da je opozicija ili potpuno neorganizovana (22.3%) ili loše organizovana (25.5%), u poređenju s ukupnim zbirom od oko 38% ispitanika koji smatraju da je opozicija umereno dobro (23%) ili dobro organizovana (15.6%). Najoštriji stavovi o opoziciji zabeleženi su u Srbiji, gde 84% ispitanika ima loše mišljenje o njenoj efektivnosti, dok je 43% smatra potpuno neorganizovanom. S druge strane, na Kosovu, gde su 'autsajderske' partije i političke figure proteklih godina ostvarile značajne izborne uspehe, ovaj procenat je znatno niži: samo 13.4% ispitanika

Grafikon 2: Razlozi za izbornu apstinenciju

11 Marika Djolai "Social (dis)connectedness in the Western Balkans. Civic engagement in the age of failed democracy", BiEPAG, januar 2021

12 "Balkan Barometer 2020 - Public Opinion Analytical Report", 2020, <https://www.rcc.int/balkanbarometer/publications>

smatra da je opozicija u potpunosti neorganizovana, dok 33.9% smatra da je dobro organizovana (uz dodatnih 19.4% koji smatraju da je umereno dobro organizovana). Među nizom razloga za nizak stepen poverenja u rad opozicije, građani navode da ona nije ujedinjena, nema lidera (ili lidere), mari samo za sopstvene interese i funkcioniše bez kapaciteta i infrastrukture i/ili adekvatne platforme ili programa.

Sveukupno, bojkot izbora ne uživa široku podršku: 56.2% ispitanika je reklo da ne podržava bojkot kao sredstvo političke borbe protiv neregularnih izbora, dok je 32.2% odgovorilo potvrdno. Međutim, taj procenat varira među zemljama. U Srbiji, gde bojkot opozicije izbora održanih u junu 2020. godine nije proizveo opipljiv pozitivni ishod za nju, samo 25.8% ispitanika je iskazalo svoju podršku takvoj taktici. S druge strane, u Severnoj Makedoniji čak 47.8% ima pozitivan stav o bojkotu. Iskustvo te zemlje nakon afere „prisluškivanje“ iz 2015. godine, uključujući i preporuke definisane u Pribe izveštaju¹³, dovelo je do delimičnog poboljšanja u pravcu stvaranja uslova ravnopravnih za aktuelnu vlast i njene protivkandidate. To je rezultiralo prelaznim vladama i kasnijom promenom vladajuće elite na izborima in late 2016-2017. Čini se jasnim da je stav građana prema učinkovitosti opozicije i upotrebi bojkota u oba slučaja uslovljen nedavnim iskustvima na izborima i da bi mogao biti predmet promena.

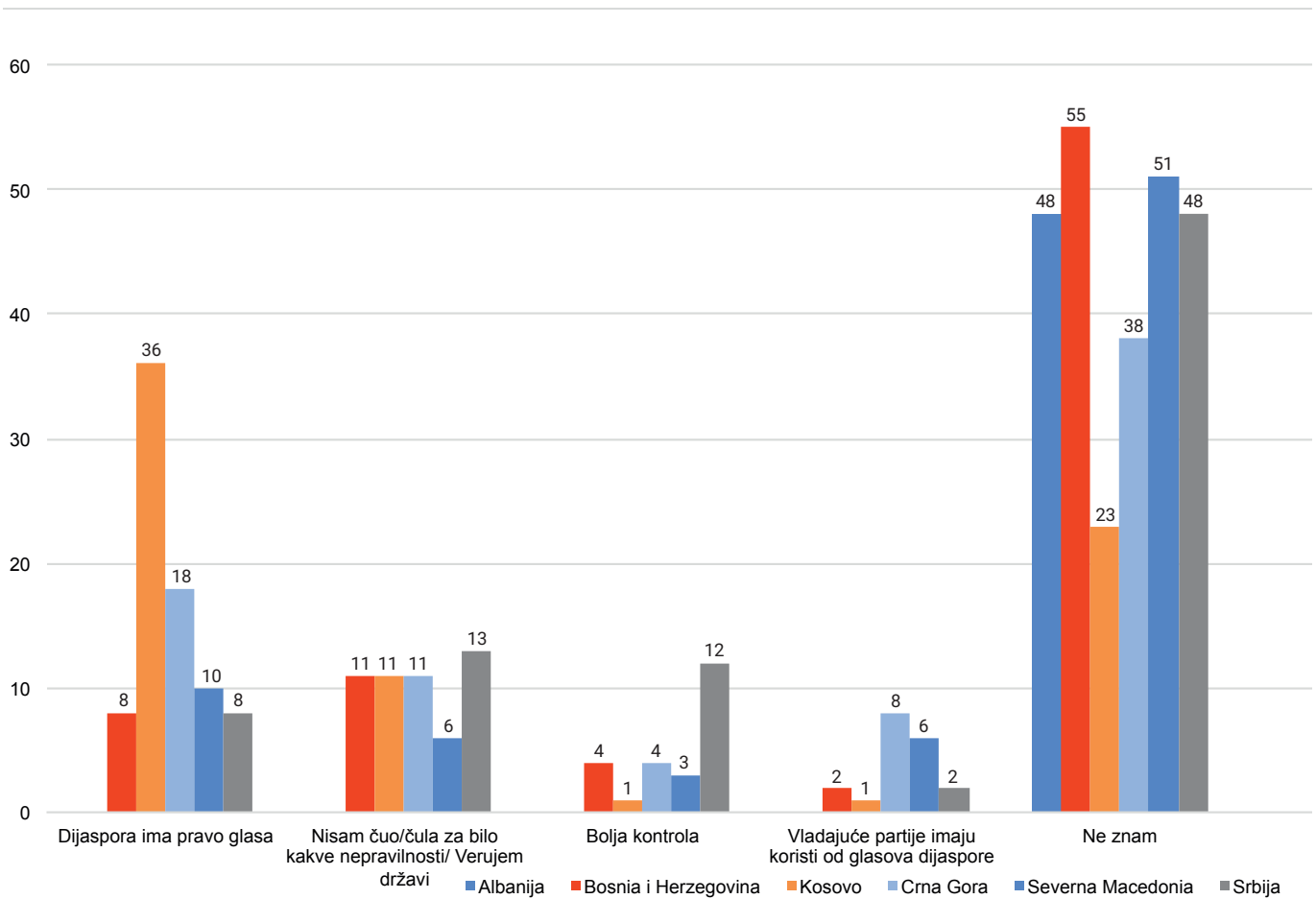
Emigracija i politička participacija: šta znamo o glasanju u inostranstvu?

Većina građana u svim zemljama smatra da bi glasanje dijaspore u većem broju značajno uticalo na izborne rezultate, pri čemu je najveći procenat zabeležen u Crnoj Gori, 75%¹⁴, pa zatim na Kosovu, 63%. Većina ispitanika smatra da je glasanje dijaspore loše regulisano, a najveći procenat s takvim stavom zabeležen je u Bosni i Hercegovini, 65%. Takođe, zanimljivo je da na Kosovu relativno veliki procenat ljudi (36%) smatra da je glasanje u inostranstvu dobro uređeno zato što dijaspora uopšte ima pravo glasa. U Albaniji, na primer, niko od ispitanika nije naveo taj razlog (zato što je nezadovoljstvo glasanjem u inostranstvu veoma visoko, pretpostavlja se). Najvažnijim se čini činjenica da relativna većina ispitanika koji su rekli da je glasanje dijaspore dobro uređeno istovremeno nije mogla da navede ijedan razlog kojim bi objasnili svoj izbor, što jasno ukazuje na to da građani o ovoj temi ne znaju dovoljno.

13 "The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015", Brisel, 8. jun 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf

14 Iako je Crna Gora u avgustu 2020. godine dobila novu vladajuću većinu, nova vlada izglasana je tek u decembru, pa se ovi podaci najverovatnije odnose na prethodnu dugogodišnju vladajuću partiju u Crnoj Gori (DPS), za koju je dijaspora 'tradicionalno' glasala.

Grafikon 3: Stavovi o razlozima zbog kojih se glasanje u inostranstvu smatra dobro regulisanim

Glasanje dijaspore je tema koja je slabo zastupljena u javnom diskursu. Studije ukazuju na to da su čak i doseljenici s Balkana koji žele da učestvuju u izbornom procesu iz inostranstva zbunjeni u vezi s procedurom glasanja i često nailaze na prepreke pri glasanju.¹⁵ Stoga, kao što podaci našeg istraživanja javnog mnjenja pokazuju, logično je da i građani koji su ostali u svojoj zemlji porekla imaju veoma ograničeno znanje o toj temi. Ispitanici koji smatraju da glasanje nije dobro uređeno, nemaju jasnu ideju o tome kako bi se ono moglo popraviti, s izuzetkom Crne Gore, gde je glavni predlog da se dijaspora liši prava na glasanje¹⁶. Glasanje u inostranstvu je tema koja se u nekolicini zemalja dugo gurala pod tepih, upravo iz straha da bi bolja ili drugačija regulacija ove oblasti mogla uticati na političke procese i potencijalno dovesti do promene vlasti

(npr. u Albaniji)¹⁷. Imajući u vidu podatke o veoma visokoj stopi emigracije, ova tema bi trebalo da bude važan deo diskusija o izbornim reformama u svim zemljama Zapadnog Balkana.

Zaključci

Uprkos čestom stavu da izbori ne mogu dovesti do istinskih promena usled izuzetne prednosti koje uživaju trenutni nosioci vlasti u oblastima kao što su pristup javnim resursima i kontrola medija,¹⁸ nedavni izbori na Zapadnom Balkanu su pokazali da su promene moguće čak i pod takvim (nefer) uslovima. Neravnopravni uslovi odnose se na slabo izbornu zakonodavstvo, zloupotrebu javnih resursa u izborne svrhe, kao i veću zastupljenost vladajućih partija u medijima u vlasništvu države ili povezanih s

15 Tena Prelec "The Serbian Diaspora's Political Views: A Study on the 2017 Serbian Presidential Election", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Volume 21, 2019 - Issue 1: Migration in the Western Balkans: What Do We Know?

16 Ovo je specifičan slučaj, verovatno usled višegodišnjih kontroverzi o tome ko ima pravo da glasa na izborima u Crnoj Gori, budući da postoje različita tumačenja Zakona o izboru odbornika i poslanika. U njemu se navodi da pravo na učešće u izborima imaju osobe koje su imale prebivalište u Crnoj Gori bar dve godine pre izbora, pa nekolicina političkih partija tvrdi da je neustavno proširiti biračko pravo na osobe koje su više godina živeli van Crne Gore.

17 Exit, "The Albanian diaspora and the diaspora vote", 11. novembar 2020. <https://exit.al/en/2020/11/11/exit-explains-the-albanian-diaspora-and-the-diaspora-vote/>

18 Jovana Marović, Tena Prelec, Marko Kmezić „Strengthening the Rule of Law in the Western Balkans: Call for a Revolution against Particularism“, BiEPAG, januar 2019, <http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/03/Strengthening-the-Rule-of-Law.pdf>

njom. Najvećom preprekom slobodnim i fer izborima smatra se pritisak na glasače (npr. putem obećanja ili pretnji u vezi s političkim zapošljavanjem); međutim, najveći broj ispitanika tvrdi da to nikad nije lično iskustvo. To se u izvesnoj meri može tumačiti i kao strah od ukazivanja na takve obrasce, što bi moglo dovesti do gubitka privilegija i odmazde.

Istraživanja javnog mnjenja često ukazuju na to da je stepen poverenja građana u institucije nizak, najviše usled nezadovoljavajuće situacije u zemlji i mišljenja da nisu svi jednaki pred zakonom. Naše istraživanje pokazalo je da stepen poverenja u opoziciju takođe nije visok. Iako su u najvećoj meri razočarani vlašću, građani često ne vide opoziciju kao kredibilnu alternativu, a pored kritika upućenih njenom nedostatku organizovanosti, zamerke su i razjedinjenost, nedostatak vođstva, kao i adekvatnih kapaciteta i programa. I pored toga što generalno ne podržavaju bojkot izbora kao instrument kojim je moguće napraviti istinske promene, mišljenja ispitanika variraju od države do države, u zavisnosti od njegove dosadašnje efikasnosti. Stoga je podrška bojkotu veća u, na primer, Severnoj Makedoniji nego u Srbiji, što je posledica nedavnih iskustava. Glasanje građana koji žive u inostranstvu predstavlja slabo zastupljenu temu u političkom diskursu, često usled straha da bi promene na tom frontu mogle da ugroze političke elite na vlasti. Kao posledica toga, ne iznenađuje činjenica da građani o ovoj temi znaju izuzetno malo.

Što je najvažnije, predstavljena analiza ukazuje na to su građani možda uključeni u demokratski proces nego što se to obično misli. Zvanične podatke, čak i kad su naizgled pouzdani i transparentni, ne bi trebalo uzeti zdravo za gotovo. Odziv birača

mogao bi biti veći nego što to pokazuju zvanične statistike, a ima prostora za još veći rast. Štaviše, treba naglasiti znatno viši stepen poverenja u izborni proces zabeležen u Crnoj Gori, a delom i na Kosovu i u Severnoj Makedoniji, nakon što su izborni rezultati potvrdili da su takve promene moguće. S druge strane, ove trendove ne prati (barem još uvek) i povećana javna mobilizacija.¹⁹

Promena vladajuće klase sama po sebi, naravno, nije dovoljna. Ako staru većinu zameni nova koja nastavi s istim praksama, to može imati perverzne posledice – potencijalno čak i dovesti do još jednog perioda autoritarne vladavine²⁰. Stoga je “promenljivost” vlasti važan preduslov demokratizacije, ali mora dovesti do poboljšanja rada institucija i njihove nezavisnosti, kako bi imala dugotrajne pozitivne efekte. Uprkos tim rizicima, naši nalazi ukazuju na to da bi prevazilaženje ‘problema kolektivne akcije’ na Zapadnom Balkanu, kada je reč o učešću u izbornom procesu, moglo biti manje obeshrabrujuć zadatak nego što se to predviđa. Kad se promene pokrenu, ono što se smatra mogućim se u oku javnosti veoma brzo može proširiti. Međutim, najteži deo je upravo taj prvi korak – kako okrenuti novi list?

Metodologija

Primarni podaci korišćeni za svrhe ove BiEPAG-ove analize potiču iz istraživanja javnog mnjenja sprovedenog u šest zemalja Zapadnog Balkana u oktobru 2020. godine. Istraživanje je sprovedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku od najmanje 1000 ispitanika starijih od 18 godina, putem telefonskih i onlajn intervjua, u sledećoj razmeri: Albanija (telefonski + onlajn, 90:10), Bosna i Hercegovina (telefonski + onlajn, 80:20), Kosovo (telefonski, 100), Crna Gora (telefonski + onlajn, 90:10), Severna Makedonija (telefonski + onlajn, 90:10) i Srbija (telefonski + onlajn, 80:20). Rezultati su predstavljeni u procentima i predmet su sledećih verovatnoća statističkih grešaka: Albanija $\pm 3.39\%$, Bosna i Hercegovina $\pm 3.39\%$, Kosovo $\pm 3.32\%$, Crna Gora $\pm 3.36\%$, Severna Makedonija $\pm 3.34\%$ i Srbija $\pm 3.38\%$. Sakupljanje podataka izvršio je Ipsos Strategic Marketing.

Kraće deonice teksta mogu se citirati na jeziku na kom je rad napisan, bez dozvole, ukoliko je izvor jasno naznačen. Radi dozvole za citiranje dužih delova teksta ili intervjuisanje autora, molimo vas da kontaktirate Evropski fond za Balkan.

19 Dalje istraživanje može se zasnovati na poređenju ovih pitanja s radovima koji se bave drugim oblastima, kao što je istraživanje Majkla Bigsa koje objašnjava mobilizaciju u SAD čak i kad je ona naizgled u suprotnosti s problemom kolektivne akcije. Vidi: Michael Biggs, “Positive feedback in collective mobilization: The American strike wave of 1886”, *Theory and Society*, 2003, Vol. 32: 217–254. 12 Mair (2013), op. cit.

20 Tena Prelec, “Regime Change and the Rule of Law: Serbia’s Lessons to Montenegro”, *Politikon Network*, decembar 2020. <https://politikon.me/2020/12/05/regime-change-and-the-rule-of-law-serbias-lessons-to-montenegro/>

<https://biepag.eu> **Savetodavna grupa za javnu politiku Balkan u Evropi** (BiEPAG) je zajednička inicijativa Evropskog fonda za Balkan (EFB) i Centra za studije Jugoistočne Evrope Univerziteta u Gracu (CSEES) sa ciljem promovisanja evropskih integracija Zapadnog Balkana i konsolidacije demokratskih i otvorenih zemalja u regionu. BiEPAG se temelji na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući prava osoba koje pripadaju manjinskim zajednicama. Pridržava se vrednosti koje su uobičajene u društvima u kojima preovladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost između žena i muškaraca.

Članovi i članice BiEPAG-a su istaknuti istraživači javnih politika iz regiona i Evrope, sa dokazanom ekspertizom na temu Zapadnog Balkana i procesa koji oblikuju region. Aktuelni članovi i članice su: Florijan Biber, Mateo Bonomi, Dimitar Bečev, Srđan Cvijić, Marika Djolai, Milica Delević, Vedran Džihić, Donika Emimi, Dejan Jović, Marko Kmezić, Jovana Marović, Srđan Majstorović, Milan Nič, Zoran Nečev, Tena Prelec, Korina Stratulat, Nikolaos Cifakis, Alida Vračić, Đerđi Vurmo, Jelena Vasiljević, Nataša Vunš.

www.balkanfund.org **Evropski fond za Balkan** je zajednička inicijativa [Erste fondacije](#), [Fondacije Robert Boš](#) i [Fondacije Kralj Boduen](#), koja preduzima i pomaže inicijative koje jačaju demokratiju, neguju evropske integracije i afirmišu ulogu Zapadnog Balkana u rešavanju izazova u Evropi. Njena strategija se fokusira na tri glavne oblasti – podršku demokratizaciji, jačanje regionalne saradnje i podsticanje EU integracija.

EFB podržava proces afirmisanja efikasnosti politike proširenja EU širom Zapadnog Balkana i unapređivanje regionalne saradnje među organizacijama civilnog društva koja se zasniva na solidarnosti i dijalogu zasnovanom na potražnji. Informisanim i osnaženim građanima pruža sredstva i platforme za preduzimanje akcije i zahtevanje odgovornih institucija i demokratije. Fokus rada je usmeren na kontinuirane reforme politika i praksi u zemljama Zapadnog Balkana na njihovom putu ka pridruživanju EU.

Kontakt: ALEKSANDRA TOMANIĆ, izvršna direktorka, aleksandra.tomanic@balkanfund.org

www.suedosteuropa.uni-graz.at **Centar za studije Jugoistočne Evrope** osnovan je u novembru 2008. godine, nakon što je 2000. godine Jugoistočna Evropa definisana kao strateški prioritet na Univerzitetu u Gracu. Centar je interdisciplinarna i međufakultetska istraživačka i obrazovna ustanova, osnovana sa ciljem da obezbedi prostor za opsežne nastavne i istraživačke aktivnosti na univerzitetu o Jugoistočnoj Evropi i sa njom, i unapredi interdisciplinarnu saradnju.

Centar takođe nastoji da pruži informacije i dokumentaciju, kao i da bude tačka kontakta za medije i javnost zainteresovane za Jugoistočnu Evropu, u pogledu političkog, pravnog, ekonomskog i kulturnog razvoja. Interdisciplinarni tim pravnika, istoričara i politikologa doprineo je istraživanju o Jugoistočnoj Evropi, putem članaka, monografija i drugih publikacija. Centar redovno organizuje međunarodne konferencije i radionice kako bi promovisao najnovija istraživanja o Jugoistočnoj Evropi.

Kontakt: UNIV.PROF. DR. FLORIЈAN BIBER, profesor studija Jugoistočne Evrope, florian.bieber@uni-graz.at